

D Y S K U S J E I P O L E M I K I

JESZCZE RAZ W SPRAWIE RELACJI MIĘDZY ORYNIAKIEM I SZELETIENEM
(W ZWIĄZKU Z ARTYKUŁEM PROF. B. GAVELI)

Ostatnio ukazał się nowy artykuł poświęcony paleolitowi Serbii¹, oparty głównie na materiałach z jaskini Risovača pod Arandelovcem², niestety dotychczas w pełni nie publikowanych. Praca syntetyczna wyprzedziła więc znów publikację pełnej dokumentacji stratygraficznej i inwentarzy kamiennych z tego niewątpliwie bardzo interesującego stanowiska, położonego w słabo jeszcze rozpoznanym pod względem badań paleolitycznych regionie centralnej części półwyspu Bałkańskiego. Dlatego szczególnie niepokój budzi opieranie szerokich wniosków syntetycznych, tym razem dotyczących kultury szeleckiej, na materiałach w pełni nie opublikowanych i na seriach zabytków mało licznych, pozbawionych precyzyjnych oznaczeń geochronologicznych. Ponieważ poruszona przez B. Gavelę sprawa dotyczy całej środkowej Europy i wiąże się z krytyką koncepcji, którą przedstawiłem w kilku opracowaniach³ — m.in. na łamach „Archeologii Polski” w polemice z L. Vértesem — czuję się zmuszony ponownie do zabrania głosu na temat pozycji szeletieniu w systematyce paleolitu środkowej Europy.

Istota koncepcji B. Gaveli nie jest nowa, ponieważ jeszcze w latach pięćdziesiątych K. Žebera⁴ próbował uznać szeletien za najmłodszą fazę kultury mustierskiej („nejmládsi moustérien”). B. Gavela na poparcie tego poglądu przytacza materiały z jaskini Risovača, łącznie z którymi miały wystąpić dwa liściowate groty typu szeleckiego, odnoszone do kompleksu osadów jaskiniowych odpowiadających „à l'interstade plus chaud des steppes, denommé Wurm 1-2”⁵. Z tego faktu autor cytowanej rozprawy wyprowadza wniosek, że „l'industrie découverte à Risovača appartient aux étapes moyennes et récentes de la culture moustérienne”⁶. Synchronizacja ta ma stanowić z kolei podstawę generalnego wniosku, że „le faciès széletien est un phénomène qui apparait en tant que qualité nouvelle et particulière de l'industrie lithique du Moustérien moyen et supérieur”⁷. Dalsze konsekwencje tego poglądu prowadzą autora cytowanej rozprawy do hipotezy, że „faciès szelecki”

¹ B. Gavela, *Szeletien-sku facies y paleolitu Srbije*, „Starinar” NS, t. 19: 1969, s. 13-26.

² B. Gavela, *Risovača pod Arandelovca*, „Starinar” NS, t. 11: 1960.

³ J. K. Kozłowski, *Zagadnienie związków między przemysłem oryńskiem i szeleckim*, „Archeologia Polski”, t. 9: 1964, s. 314-324; tegoż, *Studia nad zróżnicowaniem kulturowym w paleolicie górnym środkowej Europy*, Kraków 1965, s. 51-84, i in. prace.

⁴ K. Žebera, *Československo ve starší době kamenné*, Praha 1958, s. 112.

⁵ Gavela, *Szeletien-sku...*, s. 25.

⁶ Gavela, *op. cit.*, s. 26.

⁷ Gavela, *loc. cit.*

kultury mustierskiej nie tylko nie charakteryzuje wcześniejszych faz tej kultury, ale również kultury oryniackiej „qui fait suite au Moustérien”⁸. W efekcie szeletien został sprowadzony do roli „facjesu” środkowej i młodszej kultury mustierskiej, nie wchodzącego zupełnie w paleolit górny.

Zanim przejdę do przedstawienia argumentów wyraźnie przeczących takiej koncepcji, chciałbym podkreślić, że materiały z Risovača w żadnym wypadku nie upoważniają do wnioskowania o środkowopaleolitycznej chronologii i mustierskim kontekście liściowatych grotów szeleckich. Wniosek taki musi się bowiem opierać na precyzyjnie ustalonej chronologii i bogatym zespole wyrobów kamiennych, zawierającym wszystkie elementy typowe. Chronologia znalezisk z jaskini Risovača została natomiast określona tylko ogólnie na Würm 1-2, co jest zresztą określeniem wieloznacznym. Pomijając rozbieżności między chronologią środkowo- i zachodnioeuropejską ostatniego zlodowacenia (3 lub 4-stadialny podział Würmu) — obecnie pod pojęciem Würmu 1-2 w środkowej Europie rozumie się raz interstadiał (wzgl. interstadiały) dolnego Würmu (Amersfoort, Broerup), raz interstadiał (lub interstadiały) środkowego Würmu (szczególnie Hengelo). Jeśli B. Gavela rozumie Würm 1-2 w sensie Broerupu (inaczej dawnego Göttweigu), wówczas rzeczywiście materiały z Risovača będą współczesne z musterienem, natomiast w drugim wypadku będą współczesne już węgierskiemu i słowackiemu szeletienowi oraz innym wczesnym kulturom górnopaleolitycznym środkowej Europy. Wydaje się jednak, że dane stratygraficzne przemawiają raczej za drugą koncepcją, ponieważ wspomniane materiały zalegały w górnej partii osadów, oddzielone serią glin od warstw interglacjalnych. Gliny te zapewne odpowiadają warstwie XV-XVI, która, jak wynika z innej pracy B. Gaveli, odpowiada „à l'époque du refroidissement brusque”⁹. W tej samej jednak pracy wspomniane są jeszcze warstwy spągowe, synchronizowane z późnym Risseem, oznaczone cyframi XIX-XX. W omawianym tutaj opracowaniu jako warstwy spągowe wymienia B. Gavela jedynie warstwy interglacjalne, stanowiące jeden cykl sedymentacyjny, oraz interstadialne, utożsamiane z drugim cyklem sedymentacyjnym¹⁰. Tak więc bez szczegółowych analiz profilu tej jaskini oraz uzgodnienia rozbieżności zachodzących pomiędzy poszczególnymi publikacjami, nie jest możliwe rozstrzygnięcie wątpliwości dotyczących pozycji stratygraficznej znalezisk z jaskini Risovača.

Podkreślić też trzeba, że inwentarz jaskini Risovača jest nieliczny, a rdzenie i wyroby odłupkowe nie posiadają stanu zachowania identycznego z ostrzami liściowatymi. Odłupki są np. mrozowo spękane i biało patynowane, natomiast ostrza nie wykazują zupełnie spękania mrozowego¹¹. W tej sytuacji wnioskowanie o „mustierskim kontekście” liściowatych ostrzy z Risovača wydaje się mało udokumentowane.

Jak więc należy interpretować materiały z jaskini Risovača? Znaczenie tych materiałów dla paleolitu środkowoeuropejskiego nie ulega wątpliwości. Wielką zasługą B. Gaveli było wykrycie po raz pierwszy ostrzy liściowatych na południe od Dunaju. Związek tych ostrzy z okazami szeleckimi (typu dolnego poziomu jaskini Szeleta) pod względem typologicznym nie ulega wątpliwości. Świadczą o tym zarówno przesłanki techniczne (pełny retusz bifacjalny, częściowo wykonany techniką

⁸ Gavela, *loc. cit.*

⁹ Gavela, *Pucosava...*, s. 226.

¹⁰ B. Gavela, *O paleolitiku Srbije*, „Arheološki Vestnik”, t. 13-14: 1962-1963, s. 98.

¹¹ Kilka okazów (m.in. jeden odłupek z rdzenia krążkowatego oraz rdzeń i jeden grot liściowaty) miałem okazję poznać z autopsji dzięki uprzejmości prof. B. Gaveli w Belgradzie w 1964 r.

łuszczeniową, przekrój poprzeczny wyraźnie soczewkowaty), jak i typologiczne (wydłużony kształt z podstawą zaokrągloną — typ Flfl wg klasyfikacji niżej podpisane-go¹²). Okazy z Risovača są niewątpliwie bliższe ostrzom szeleckim z grupy bukowogórskiej niż ostrzom bułgarskim typu Samuilica-Museliewo¹³. Należy więc sądzić, że ostrza z Risovača reprezentują raczej wyraz oddziaływań ośrodka bukowogórskiego niż wschodniobałkańskiego.

W grupie bukowogórskiej początki właściwego szkieletu datujemy na dolną granicę środkowego Würmu, bezpośrednio po pierwszym głównym minimum klimatycznym. Świadczy o tym data radiowęglowa dla dolnego poziomu (light brown layer) jaskini Szeleta — ponad 39 000 lat p.n.e. (GXO 197)¹⁴. Natomiast w grupie wschodniobałkańskiej prawdopodobnie przemysły z ostrzami liściowatymi rozwijały się już we wczesnym Würmie, jeśli poprawna jest taka interpretacja lessowej stratygrafii Museliewa¹⁵.

W każdym wypadku dwa okazy liściowatych grotów z Risovača nie wystarczą dla obniżenia chronologii szkieletu jako całości, szczególnie wobec ich niepewnej sytuacji stratygraficznej i geochronologii. Podkreślić przy tym należy, że w przeciwieństwie do nie sprawdzonych jeszcze całkowicie danych z Museliewa, sytuacja na terenie Węgier wskazuje wyraźnie, iż przejście od lokalnych grup mustierskich typu „wschodnioszarenckiego” (w rozumieniu dość szerokim tego terminu w ostatnich pracach V. Gabori-Csank¹⁶) do szkieletu dokonało się dopiero w końcu wczesnego Würmu. Rozwój szkieletu jest wyznaczony już częściowo oznaczeniami dat radiowęglowych, częściowo danymi litologiczno-stratygraficznymi i prahistorycznymi. Daty radiowęglowe grupują się w pierwszej części środkowego Würmu (wspomniana data Szeleta — 39 000 lat p.n.e., jaskinia Búdöspeszt — 35 000 lat p.n.e.¹⁷, Čertova pec w Radošinej — 36 500 lat p.n.e.¹⁸). Szkielet nie zalega także w spągu gleby interstadialnej w jaskini Pod hradem na Morawach, której strop datowany jest na 31 200 lat p.n.e.¹⁹ Jednocześnie dane litologiczno-stratygraficzne w wypadku profilu stanowiska w Rozdrojevicach zdają się potwierdzać nawet przetrwanie szkieletu do interstadialu Paudorf²⁰, co można też sugerować w odniesieniu do górnego poziomu jaskini Szeleta, ze względu na występowanie w nim typowych ostrzy tylkowych.

¹² Kozłowski, *Studia...*, tabl.

¹³ N. Djambazov, *Les pointes bifaciales dans les grottes Samouilitza I et II et les autres stations du Paléolithique récent en Bulgarie*, „Quartär”, t. 18: 1967, s. 195-199.

¹⁴ M. Kretzoi, L. Vértes, *The Role of Vertebrate Faunae and Prehistoric Industries of Hungary in Quaternary Stratigraphy and Chronology*, „Acta Geologica Hungarica”, t. 9: 1965, s. 125.

¹⁵ N. Djambazov, *L'ancien Wurm dans le Pleistocène en Bulgarie*, „The Archaeological Cultures and the Subdivision of Early Würm in Central Europe”, Warszawa 1970, s. 8-11.

¹⁶ V. Gabori-Csank, *Un nouveau site moustérien en Hongrie*, „Acta Archaeologica Acad. Scientiarum Hungaricae”, t. 19: 1967, s. 201-228.

¹⁷ Kretzoi, Vértes, *The Role...*, s. 129.

¹⁸ J. Bárta, *Stratigraphische Übersicht der paläolitischen Funde in der Westslowakei*, „Quartär”, t. 18: 1967, s. 57-80.

¹⁹ K. Valoch, *Die altsteinzeitlichen Begehungen der Höhle «Pod hradem», „Anthropos”, t. 17, NS, t. 2: 1965, s. 105.*

²⁰ R. Musil, *Geologická situace na paleolitickém nalezišti v Rozdrojevicích u Brna*, „Časopis Mor. Musea”, t. 15: 1955, s. 5-37.

Kwestia współczesności szeletieniu z oryniakiem, w której wypowiadałem się poprzednio na łamach „Archeologii Polski”, zyskuje też ostatnio nowe aspekty. Będzie więc na miejscu do niej powrócić szczególnie, iż B. Gavela zarzuca piszącemu te słowa niekonsekwencję w przyjmowaniu z jednej strony tradycji mustierskiej w szeletienie, a z drugiej strony współczesności szeletieniu i oryniakowi²¹. Jak podkreśliliśmy wyżej, B. Gavela odrzuca całkowicie możliwość synchronizacji tych dwu kultur.

Daty radiowęglowe dla oryniaków grupują się w odcinku nieco młodszym niż daty dla szeletieniu (jaskinia Pod hradem — 31 200 lat p.n.e., Istállöskő poz. górny — 28 900 lat p.n.e.²², Willendorf II poz. 4 — ok. 30 000 lat p.n.e.²³ i in.). Mamy jednak dane stratygraficzne, które umieszczają niektóre stanowiska oryniackie na dolnej granicy środkowego Würmu (np. dolny poz. grotu Istállöskő, oddzielony od poziomu górnego wahnięciem chłodnym, identyfikowanym z fazą Tokod²⁴). Decydujące znaczenie dla ustalenia synchronizacji szeletieniu i oryniakowi mają jednak importy międzyprzemysłowe. Do znanych już poprzednio²⁵ importów liściowatych grotów szeleckich (wykonanych z typowego dla tej kultury porfiru felsytowego bukowogórskiego), znanych z Barca I obiekt 3, należy dołączyć jeszcze okaz znany z oryniackiego stanowiska Kechnec I oraz Svetla IV (wszystkie wymienione stanowiska znajdują się na wschodniej Słowacji w dolinie Hornadu)²⁶. Liściowate grotki znalezione we wspomnianych stanowiskach oryniackich posiadają obróbkę typową dla grotów szeleckich i są wykonane z importowanego surowca. Należy podkreślić, że surowiec ten nie jest znany w postaci rdzeni lub odłupków, w przeciwieństwie do surowca importowanego np. z Polski południowej (krzemień świeciechowski biało nakrapiany), który był obrabiany na stanowiskach wschodniosłowackich (Kechnec, Barca I²⁷). Importy te są decydującym dowodem współczesności szeletieniu i oryniakowi.

Natomiast poważne zastrzeżenia budzi pogląd B. Gaveli, który stara się wykazać, że tradycje mustierskie w inwentarzach szeleckich muszą dowodzić współczesności szeletieniu z musterienem i jego zaniku przed pojawieniem się oryniakowi. Problem ten ma zresztą szersze znaczenie metodologiczne. Należy bowiem wyraźnie rozgraniczyć tradycje kulturowe (formy przeżytkowe), których sekwencję możemy prześledzić między musterienem i szeletieniem (choćby w wypadku cytowanych przez L. Vértesa znalezisk ze schronisk Balla i Kecskesgalya²⁸), od importów będących dowodem bilateralnych kontaktów wzajemnych pomiędzy współczesnymi sobie grupami ludzkimi²⁹. Zacieranie tych różnic prowadzić będzie do powrotu na pozycje schematycznego ewolucjonizmu, przyjmującego jednolity, powszechny rozwój stadial-

²¹ Gavela, *Szeletien-cku...*, s. 19.

²² Kretzoi, Vértes, *op. cit.*, s. 125.

²³ K. Valoch, *Evolution of the Palaeolithic in Central and Eastern Europe*, „Current Anthropology”, t. 9: 1968, s. 359.

²⁴ Kretzoi, Vértes, *loc. cit.*

²⁵ L. Bánesz, *Barca bei Košice, paläolithische Fundstelle*, Bratislava 1968, s. 142, ryc. 31: 5.

²⁶ Materiały udostępnione mi łaskawie przez dr. L. Bánesza w Nitrze.

²⁷ J. K. Kozłowski, *The Origin of Lithic Raw Materials Used in the Palaeolithic of the Carpathian Countries* (w druku).

²⁸ L. Vértes, *Az őskökor és az atmeneti kökor emlékei Magyarországon*, Budapest 1965, s. 130-132.

²⁹ Por. w tej sprawie uwagi podpisanego pt. *O genezie podstawowych kompleksów kulturowych górnego paleolitu*, „III Sympozjum Paleolityczne”, z. 1: 1967, s. 44-53.

ny kultury w paleolicie. Podkreślić wreszcie należy, że górnopaleolityczny charakter zespołów szeleckich podkreślają nie tylko dane typologiczno-statystyczne, ale także inne przesłanki (np. eksploatacja górnicza barwników mineralnych w Balaton-Lovas³⁰, wyroby kościane, bardzo wyspecjalizowane, znane z tego stanowiska, i inne fakty³¹).

Należy więc, naszym zdaniem, oczekiwać dalszych znalezisk, które pozwolą wyjaśnić pozycję chronologiczno-kulturową liściowatych ostrzy w paleolicie Serbii. W chwili obecnej wyciąganie szerokich wniosków na podstawie znalezisk, bardzo interesujących i ważnych, lecz nielicznych i precyzyjnie nie datowanych, wydaje się przedwczesne.

Janusz K. Kozłowski

3. PROBLEMATYKA CHRONOLOGICZNEJ KULTURY EPIMEI BRĄDU W POLSCE POLSKIMI ZACHODNIO

Wielki problem genezy i rozwoju kultury epimei brądu w Polsce jest tematem, który od dawna przysparza dyskusje i kontrowersje. W tym celu należy przede wszystkim odwołać się do literatury zagranicznej, w szczególności do prac autorów, którzy w sposób krytyczny i wyważony przedstawili swoje zdania na temat genezy i rozwoju kultury epimei brądu w Polsce. W tym celu należy przede wszystkim odwołać się do literatury zagranicznej, w szczególności do prac autorów, którzy w sposób krytyczny i wyważony przedstawili swoje zdania na temat genezy i rozwoju kultury epimei brądu w Polsce.

W tym celu należy przede wszystkim odwołać się do literatury zagranicznej, w szczególności do prac autorów, którzy w sposób krytyczny i wyważony przedstawili swoje zdania na temat genezy i rozwoju kultury epimei brądu w Polsce. W tym celu należy przede wszystkim odwołać się do literatury zagranicznej, w szczególności do prac autorów, którzy w sposób krytyczny i wyważony przedstawili swoje zdania na temat genezy i rozwoju kultury epimei brądu w Polsce.

³⁰ E. Mészáros, L. Varga, A. Péter, *Magyar régészeti évkönyv 1965* (Upper Palaeolithic Age near Lovas), „Acta Archaeologica Acad. Scientiarum Hungaricae”, t. 8, 1965, s. 1-26.

³¹ M. Kozłowski, *Epimeja górnopaleolityczna w Polsce*, „Acta Archaeologica”, t. 8, 1965, s. 1-26.

³² W. Kozłowski, *Epimeja górnopaleolityczna w Polsce*, „Acta Archaeologica”, t. 8, 1965, s. 1-26.

³³ J. Kozłowski, *Epimeja górnopaleolityczna w Polsce*, „Acta Archaeologica”, t. 8, 1965, s. 1-26.